

Fényes Hajnalka:

A felsőoktatásban tanuló férfiak hátránya a társadalmi (iskolai) mobilitásban, a kétciklusú képzés bevezetése után¹

Bevezetés

A tanulmány a társadalmi mobilitást vizsgálja nemenként a felsőoktatásban egy empirikus kutatás eredményei alapján. Célunk a képzés két szintjén (alap- és mesterképzés) összevetni a férfiak és nők anyagi és kulturális erőforrásait. Munkánkban nem vizsgáljuk a teljes státuselérés folyamatát, csak egy kiemelt csoport: a felsőoktatási hallgatók társadalmi háttérét hasonlítjuk össze nemenként. Elemzésünkben nincsenek hipotéziseink, célunk feltárni és leírni a felsőoktatásban lévő nemi különbségeket a társadalmi mobilitás vonatkozásában.

Véleményünk szerint a nemi különbségek vizsgálata a felsőoktatásban jelenleg is fontos, annak ellenére, hogy jelentős változások történtek az utóbbi évtizedekben, és napjainkban már nem a nők hátránya, hanem a nők előnye (a férfiak hátránya) figyelhető meg a képzésben. Valamint fontos azért is, mert viszonylag kevés szakirodalom foglalkozik a nők és férfiak jelenlegi oktatásbeli helyzetével. Kutatásunk egy regionális (a „partiumi” térségben zajló) empirikus adatfelvételre épül. Eredményeink regionális jellegével az összegzésben foglalkozunk majd.

Korábbi eredményeink (lásd Fényes 2008, 2010a) szerint a férfiak hátránya kimutatható a felsőoktatásban a létszamarányok mellett abban a vonatkozásban is, hogy kisebb a társadalmi mobilitásuk. Többségében csak a jobb háttérű férfiak jelennek meg a gimnáziumokban és a felsőoktatásban, szemben a nőkkel. Ezt amerikai kutatási eredmények is megerősítik (Buchmann–DiPrete 2006). Az ott tanuló férfiak továbbtanulási arányai is kisebbek, mint a nőké, főleg ha a szülők középfokú vagy annál alacsonyabb végzettségűek. Mindeközben a nőknek hasonló háttérrel nőtt a továbbtanulási kedve. Tehát a férfiak önszelekcióját figyelhetjük meg a felsőoktatásban, ami abban is megmutatkozik, hogy a társadalmi háttér szempontjából is válogatottabb társaság tanul tovább.

A férfiak és nők társadalmi mobilitása, korábbi eredmények és mérési módszerek

Kutatásunk a mobilitás kutatások második generációjához kapcsolódik (lásd Ganzeboom et al. 1991). Azonban mi nem a teljes státuszelérési folyamatot vizsgáljuk, csak egy speciális csoport, a felsőoktatási hallgatók kulturális és anyagi háttérét hasonlítjuk össze nemenként (éppen ezért nem tudunk pl. regressziós modelleket alkotni a státuszelérésre). Empirikus vizsgálatunkban a diákok kulturális és anyagi tőkéjét Bourdieu munkái (1973, 1986), illetve a Bourdieu elméletének alkalmazásai (pl. DiMaggio (1982), DiMaggio és Mohr (1985)) alapján konceptualizáltuk és mértük.

Bourdieu (1973, 1986) munkásságában az anyagi és a kulturális tőke a társadalmi státus két fontos eleme (a kapcsolati tőke mellett, de ezt a jelen dolgozatban nem vizsgáljuk). Róbert Péter (1986) a társadalmi mobilitást magyarországi adatokon négy dimenzióban vizsgálta, a

---

¹ A tanulmány empirikus részében a TERD (“The Impact of Tertiary Education on Regional Development”, OTKA T-69160) kutatás két adatbázisát használtuk fel. Itt szeretnénk megköszönni Kozma Tamásnak és Pusztai Gabriellának, hogy részt vehettünk a kutatásban és hasznos tanácsaikkal segítették munkánkat.

foglalkozás változásában, az anyagi helyzet változásában, a kulturális erőforrások (az iskolai végzettség és a kulturális tőke egyéb formái) változásában, és végül a lakóhely változásában.

A fenti kutatási eredmények alapján a társadalmi mobilitás a mi munkánkban is egy többdimenziós folyamat, és amikor a diákok mobilitását vizsgáljuk nemenként, leszűkítjük két legfontosabb elemére, a férfiak és nők anyagi és kulturális háttérét hasonlítjuk össze. Emellett vizsgáljuk a diákok állandó lakóhelyének településtípusát is. A kulturális tőke esetén a szülők iskolai végzettsége (az intézményesült kulturális tőke) mellett vizsgáljuk a kulturális tőke más formáit is (pl. a szülők olvasási szokásai, vagy a család objektív kulturális tőkéje).

A család anyagi és kulturális tőkéje (de nem az iskolai végzettség) felfogható úgy is, mint a szülők foglalkozásának és iskolai végzettségének következménye, ennyiben tehát közbelső változók a szülők státusza és a gyerek státusza között. Ezt a megközelítést használják DeGraaf (1986, 1989) és Róbert (1991) munkáikban. Mivel mi nem a teljes státuszelérési folyamatot vizsgáljuk, tanulmányunkban csak következtetni tudunk a férfiak és a nők mobilitására, azaz pl. ha kimutatható, hogy a felsőoktatásban tanuló férfiak több kulturális és anyagi erőforrásra támaszkodhatnak, mint a nők, ebből arra következtetünk, hogy társadalmi mobilitásuk kisebb, mint a nőké.

Treiman (1970) szerint az egyén státuszát elsősorban az iskolai végzettsége határozza meg az iparosodott társadalmakban. Azonban kimutatható hogy a diplomás nők munkaerőpiaci helyzete kedvezőtlenebb, mint a diplomás férfiaké (lásd pl. Fényes 2011). Éppen ezért, ha a felsőoktatásban tanuló nők iskolai mobilitása nagyobb, azaz esetünkben az anyagi és kulturális háttérük rosszabb, mint a férfiaké, tényleges mobilitásuk nem biztos, hogy nekik lesz a kedvezőbb, hiszen a férfiak sikeresebbek a munkaerőpiacon, és akár alacsonyabb végzettséggel is jobb állásokhoz juthatnak. Eredményeink értelmezése során tehát figyelembe kell venni, hogy vizsgálatunk csak az iskolai mobilitásra vonatkozik.

Ahogy látjuk majd, munkánkban a társadalmi háttér (az anyagi és kulturális erőforrásokkal mérve) nem az egyetlen tényező, ami meghatározza a felsőoktatásban való részvételt.² Az eltérő nemű fiatalok viselkedése is különbözik, a nők nagyobb arányban tanulnak tovább a felsőoktatásban, míg a férfiak a szakmunkásképzésben vannak többségben, és csak kevesebben próbálják meg a továbbtanulást. Ennek oka lehet, hogy a nők számára fontosabb a diploma, inkább jellemző rájuk a „kredencializmus” [vagy a papírkórság, Miller és Roby (1974) fogalmát használva]. Azt gondolják, ha legalább a diplomájuk megvan, akkor sikeresebbek lehetnek a munkaerőpiacon, szemben a férfiakkal, akikre pedig a mihamarabbi „státusztörekvés” vagy „státusz elérés” a jellemző (lásd Buss 2008). A férfiak, talán éppen a hagyományos nemi szerepek diktálta kenyérkereső szereppel való azonosulás miatt keresni akarnak, amilyen hamar csak lehetséges, és nem tanulnak tovább, azt gondolják, sikeresek tudnak lenni diploma nélkül is a munkaerőpiacon. Ezt támasztja alá, hogy amerikai adatok szerint a férfiak középfokú végzettséggel is elég jól keresnek, és a felsőfok bérelőnye nagyobb a nők esetén, mint a férfiaknál (Bae et al. 2000; Jacob 2002).

Visszatérve a felsőoktatásban tanuló férfiak és nők társadalmi mobilitásához, fontos hangsúlyozni, hogy amikor a nők kisebbségben voltak a képzésben, társadalmi mobilitásuk is kisebb volt, mint a férfiaké, csak a jobb háttérű nők jutottak el a felsőoktatásba (Alexander - Eckland 1974). Azonban a nők tömeges beáramlásával, már a rosszabb háttérű nők is megjelentek a képzésben, sőt napjainkban összességében is rosszabb a háttérük, mint a

---

²A szakirodalomban számos bizonyítékot találhatunk arra, hogy a felsőoktatási hallgatók társadalmi háttére kedvezőbb, mint az alacsonyabban iskolázott társaiké.

férfiaké (azaz nagyobb a társadalmi mobilitásuk) (Buchmann - DiPrete 2006; Fényes 2010a). Ezek az eredmények azt mutatják, hogy ha a nők vagy a férfiak kisebbségben vannak a felsőfokú képzésben, ebből adódik az is, hogy a társadalmi háttér szempontjából is szelektáltabbak, tulajdonképpen az önszelekció következménye a jobb háttér.

Korábbi „partiumi” adataink szerint 2003-ban az elsőéves egyetemista férfiak szülei iskolázottabbak voltak, családjuk anyagi erőforrásai nagyobbak voltak és kedvezőbb volt állandó lakhelyük településtípusa is, tehát társadalmi (iskolai) mobilitásuk kisebb volt, mint a nőké. A negyedévesek körében 2005-ben azonban csak a férfiak anyagi háttere volt a kedvezőbb (bár eszerint is kisebb a mobilitásuk). Az eredmény értelmezése során a racionális döntéseméleti modellt használtuk fel. A gazdagabb családból származó férfiak inkább megengedhették maguknak a továbbtanulást, míg a nőkhöz hasonló szegényebb családból származó férfiak megelégedtek a szakmunkásvégzettséggel vagy a szakközépiskolai érettségivel, melynek kisebb a költségvonzata a családjuk számára, és hamarabb juthatnak jövedelemhez. A nők azonban rosszabb hátterük ellenére a továbbtanulást választják, és családjaik inkább számolnak a jövőbeli nagyobb keresettel, mint a férfiak családjai, illetve - ahogy már írtuk - a felsőfok bérelőnye nagyobb a nők esetén, tehát tényleg egyfajta racionális döntés náluk a továbbtanulás. (Fényes 2010a)

Bukodi (1999) szintén vizsgálta a fiatal férfiak és nők társadalmi mobilitását Magyarországon. Eredményei szerint 1995-ben a nőkre inkább a kulturális reprodukció a jellemző (újratermelődik a szülők iskolai végzettsége, a szülők intézményesült kulturális tőkéje erősen hat a továbbtanulásra), míg a férfiakra a racionális döntéseméleti modell volt az érvényes, a szülők anyagi háttere befolyásolta elsősorban a továbbtanulást. Mi azonban azt feltételezzük, hogy a felsőoktatásban tanuló férfiakkal mind az anyagi háttere, mind a kulturális háttere kedvezőbb lesz, mint az itt tanuló nőké.

Jelen tanulmányunkban a Bolognai-folyamat bevezetését követően mind az alap-, mint a mesterképzésben össze tudjuk vetni a férfiak és a nők társadalmi háttérét. Ennek közvetlen előzménye, hogy már 2003-ban megvizsgáltuk külön a főiskolákon és az egyetemeken a diákok háttérét a „partiumi” térségben, és azt kaptuk, hogy mindkét képzési formában a férfiak háttere volt a kedvezőbb, tehát a főiskolákban tanuló férfiakkal is kisebb volt a mobilitása, a főiskola kisebb presztízse ellenére (Fényes 2010b).

MÓDSZEREK, ADATBÁZISOK ÉS VIZSGÁLT VÁLTOZÓK

Kutatási kérdéseinket kvantitatív módszerekkel (keresztábrákkal és az összehasonlító átlagok módszerével) elemeztük az SPSS programcsomag segítségével, ahol vizsgáltuk eredményeink szignifikanciáját is. Kutatásunkhoz a TERD kutatás (“The Impact of Tertiary Education on Regional Development”, OTKA T-69160) két adatbázisát használtuk fel. Az elsőben 1361 harmadéves BA, BSc hallgató (körülbelül a vizsgált sokaság egy harmada), a másodikban pedig 602 elsőéves mesterszakos hallgató (körülbelül a vizsgált sokaság két harmada) szerepelt. A minták regionálisak, a lekérdezés a „partiumi” térség magyar tannyelvű felsőoktatási intézményeiben folyt 2008-ban és 2010-ben.³ A „partiumi” térségbe a történelmi elnevezéshez hűen Magyarország két megyéje (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg

³ A kutatásban résztvevő intézmények: Debreceni Egyetem, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola (Debrecen), Nyíregyházi Főiskola, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Tanárképző Főiskola (Beregszász, Ukrajna), Partium Keresztény Egyetem (Nagyvárad, Románia), Nagyvárad Állami Egyetem, BBTE kihelyezett tagozata (Szatmárnémeti, Románia).

megye), Romániából négy határhoz közeli megye, és Ukrajnából a kárpátaljai rész tartozott. A minták karok és intézmények szerint reprezentatívak, a mesterképzésben a reprezentativitást súlyozással biztosítottuk. A mintavétel többlépcsős és csoportos volt, egyes véletlenszerűen kiválasztott szemináriumi csoportok kerültek teljeskörűen lekérdezésre.

A vizsgált változóink: (1) a diákok neme; (2) a diákok kulturális háttérének mutatói (a szülők iskolai végzettsége, a szülők olvasási szokásai és könyveinek száma, a család objektív kulturális tőkéje (lexikonok, szótárak, idegen nyelvű könyvek, művészeti albumok, komolyzenei CD-k, festmények száma)); (3) a család objektív és szubjektív anyagi háttére (a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés⁴, a testvérek száma, a „jobban él-e, mint 10 éve?” változó, a mindennapos anyagi gondok előfordulási gyakorisága, a család helyzetének szubjektív megítélése egy átlagos hazai családhoz képest; (4) és végül a diák állandó lakhelyének településtípusa.

EREDMÉNYEK

A család kulturális tőkéje nemenként

Empirikus vizsgálatunkban célunk a diákok társadalmi háttérének és mobilitásának összevetése nemenként. Elsőként a szülők kulturális erőforrásait vizsgáljuk meg, majd pedig a család anyagi helyzetét. De Graaf (1986, 1989) eredményei szerint a szülők anyagi helyzetének hatása csökkent, míg a család kulturális erőforrásainak hatása időben állandó volt a tanulmányi előmenetelre. A kulturális háttérváltozók közül a szülők olvasási szokásainak hatása volt a legjelentősebb. Róbert (1991) is hasonló eredményekre jutott magyarországi adatokon.

Korábbi saját eredményeink szerint a felsőoktatásban tanuló férfiak társadalmi háttére kedvezőbb volt, mint a nőké, összhangban azzal, hogy kisebbségben voltak a képzésben. Jelen kutatásunkban, a társadalmi mobilitásban lévő nemi különbségeket a képzés két szintjén külön-külön is megvizsgáljuk. Elsőként a szülők iskolai végzettségét hasonlítjuk össze nemenként az alap- és a mesterképzésben.

1. táblázat: Az apák és az anyák legmagasabb iskolai végzettsége az alap- és a mesterképzésben nemenként, százalékok^{5, 6}

	Apák				Anyák			
	Alapképzés		Mesterképzés		Alapképzés		Mesterképzés	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Alapfok	36,2	45,3	24,7	28,4	22,2	30,4	13,8	14,3
Középfok	39,9	38,9	37,3	47,2	46,5	45,4	41,4	50,6
Felsőfok	23,9	15,8	38	24,3	31,4	24,2	44,7	35,1
N	373	886	150	415	370	894	152	419
Chi-négyzet	***		**		**		NS	

⁴ Az index komponensei: saját lakás, nyaraló (telek), családi ház, személyi számítógép, internet előfizetés, hi-fi berendezés, klímaberendezés, házimozsi rendszer, gépkocsi, plazma TV.

⁵ Itt és a további táblázatokban * a 0.01<p<0.05 közötti, ** a 0.001<p<0.01 közötti, *** a p<0,001 szignifikanciát, és NS a nem szignifikáns nagyobb értékeket jelzi nemenként a Chi-négyzet próba és az ANOVA teszt eredményei alapján. A szignifikánsan nagyobb értékeket vastag betűvel jeleztük.

⁶ A jelen táblázatban alapfokú végzettségnek tekintjük az általános iskolai és a szakmunkás végzettséget, középfoknak a gimnáziumi és a szakközépiskolai végzettséget, és felsőfoknak a főiskolai és az egyetemi végzettséget.

Ahogy látható az első táblázatban, a várakozásoknak megfelelően a szülők iskolai végzettsége magasabb a mesterképzésben, mint az alapképzésben. A nemi különbségeket tekintve, a felsőfokú végzettség gyakoribb a férfiak apáinál mind az alap-, mind a mesterképzésben, összhangban a korábbi eredményekkel (a különbség szignifikáns, és a férfiak előnye nagyjából ugyanakkora a képzés két szintjén). Azonban az anyák végzettsége esetén csak az alapképzésben szignifikáns a férfiak előnye (a felsőfokú diploma kb. 30%-al gyakoribb náluk), a mesterképzésben a különbség már nem szignifikáns. A férfiak szülei a képzés mindkét szintjén iskolázottabbak, de a mesterképzésben csak az apák végzettsége kedvezőbb, tehát a felsőoktatásban tanuló férfiak mobilitása a szülők iskolai végzettségét figyelembe véve kisebb, mint a nőké, de a különbség kisebb nemenként a mesterképzésben, mint az alapképzésben.⁷

Másik eredményünk, hogy az anyák iskolai végzettsége mindkét adatbázisban magasabb, mint az apáké, ami azt is jelenti, hogy az anyák hatása nagyobb a diákok későbbi iskolai végzettségére (ezek az eredmények összhangban vannak a szakirodalommal, lásd pl. Pusztai 2004, 2009).

Bourdieu (1973, 1986) és De Graaf (1986, 1989) munkái alapján, az intézményesült kulturális tőke (a szülők iskolázottsága) mellett megvizsgáljuk a szülők „magaskultúrában” való részvételét is (a kulturális tőke típusairól szóló elméleti háttérrel lásd Bourdieu (1986) munkájában). Nem volt adatunk a szülők kulturális fogyasztásáról, így a „magaskultúrában” való részvételt csak a szülők olvasási szokásaival tudtuk mérni, és ezt is csak az alapképzésben.

2. táblázat: Az anyák olvasási szokásai nemenként az alapképzésben (százalékok)

	A férfiak anyái	A nők anyái
Rendszeres olvasók	41,0	34,0
Nem rendszeres olvasók, vagy nem olvasók	59,0	66,0
N	376	871
Chi-négyzet	*	

A 2. táblázat szerint, az alapképzésben a férfiak anyái többet olvasnak magasabb iskolai végzettségükkel összhangban, de az apák olvasási szokásai hasonlóak nemenként (az adatokat most nem mutatjuk be a szignifikancia hiánya miatt), annak ellenére, hogy a férfiak apái is iskolázottabbak voltak. Ennek háttérében az állhat, hogy a szülők esetén a hagyományos nemi szerepek érvényesültek a vizsgált régióban. A modell szerint a férfiak a hagyományos „kenyérkereső” szereppel azonosulnak, míg az anyák szerepe az otthoni feladatokra irányul. A modell alapján azt feltételezhetjük, hogy az apák magasabb iskolai végzettséggel elsősorban jobb állásokat és magasabb béreket érnek el, a magasabbak iskolázott anyák viszont többet olvasnak, és céljuk, hogy növeljék kulturális tőkéjüket, amit nem csak a fizetett munka világában tudnak hasznosítani, hanem a családban is, a gyermeknevelés során.

Az intézményesült kulturális tőke és a „magaskultúrában” való részvétel mellett megvizsgáltuk a szülők objektív kulturális tőkéjét is. A szülők könyveinek számában nem volt szignifikáns különbség nemenként sem az alap-, sem a mesterképzésben (az adatokat most nem mutatjuk be a szignifikancia hiánya miatt), annak ellenére, hogy a férfiak szülei

⁷ Voltak adataink a szülők munkaerőpiaci helyzetéről (foglalkoztatva volt-e a szülő a megkérdezés időpontjában), de ebben nem volt szignifikáns különbség nemenként sem az alap-, sem a mesterképzésben.

iskolázottabbak voltak. Ennek oka lehet, hogy napjainkban az olvasás új formái terjednek el (különösen a férfiak esetén, pl. elektronikus könyvek olvasása) vagy az is fennállhat, hogy az emberek többet járnak könyvtárba, és nem vesznek új könyveket a gazdasági válság miatt.

A következő táblázatban a család lexikonnal, szótárral, idegen nyelvű könyvvel, művészeti albummal, komolyzenei CD-vel és festményekkel való rendelkezését vizsgáljuk.

3. táblázat: Lexikonnal, szótárral, idegen nyelvű könyvvel, művészeti albummal, komolyzenei CD-vel és festményekkel való rendelkezés a diákok családjában nemenként az alap- és a mesterképzésben

	Alapképzés	Mesterképzés
Lexikon	A férfiak szüleinek több (*)	NS
Szótár	A férfiak szüleinek több (*)	NS
Idegen nyelvű könyv	NS	NS
Művészeti album	A férfiak szüleinek több (*)	NS
Komolyzenei CD	NS	NS
Festmény	NS	NS

A táblázat az SPSS program keresztábrák futásai alapján készült (0: nem rendelkezik 1: csak egy van 2: kettő vagy több van). NS jelzi a Chi-négyzet próba szerint nemenként nem szignifikáns kapcsolatokat. A részletes adatok bemutatásától most eltekintünk.

A 3. táblázat szerint a férfiak iskolázottabb szüleinek az alapképzésben több objektív kulturális erőforrása is volt (több lexikon, szótár és művészeti album), de ahogy látható a mesterképzésben, ahol a férfiaknál csak az apák iskolai végzettsége magasabb, már nincs különbség a család objektív kulturális tőkéjében. Az anyák iskolázottsága a mesterképzésben hasonló volt nemenként, és ez okozhatta, hogy a családok objektív kulturális tőkéjének hasonlóságát is. Azt feltételezhetjük, hogy az anyák intézményesült kulturális tőkéjének hatása a család objektív kulturális tőkéjére nagyobb, mint az apáké, amit a szakirodalom is alátámaszt (Pusztai 2004, 2009).

A család anyagi helyzete nemenként

A felsőoktatási hallgatók családjának anyagi helyzetét objektív és szubjektív változókkal is közelítjük. A szülők jövedelméről nem rendelkezünk adatokkal a kérdőívben, ezért az objektív anyagi helyzetet az egyes tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezéssel mértük a családban. Tízféle tartós fogyasztási cikkel való rendelkezésre kérdeztünk rá, és ezekből egy indexet készítettünk (1-10), melynek átlagai láthatók a 4. táblázatban nemenként.

4. táblázat: A szülők tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezése (az index átlaga) nemenként az alap- és a mesterképzésben

	Alapképzés	N	Mesterképzés	N
Férfiak	5,83	338	5,35	136
Nők	5,34	788	5,37	378
Anova	***		NS	

Az index komponensei: saját lakás, nyaraló (telek), családi ház, személyi számítógép, internet előfizetés, hi-fi berendezés, klímaberendezés, házimozis rendszer, gépkocsi, plazma TV. (0: nem rendelkezik vele 1: rendelkezik vele).

Ahogy a negyedik táblázatból látható, a férfiak objektív anyagi helyzete – ezzel a mutatóval mérve - kedvezőbb az alapképzésben, összhangban a szülők magasabb iskolai végzettségével. Azonban a mesterképzésben, ahol csak a férfiak apái voltak magasabban iskolázottak, az

objektív anyagi helyzet már hasonló volt nemenként. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a férfiak apáinak magasabb iskolázottsága a mesterképzésben várakozásainkkal ellentétben már nem hatott pozitívan a család anyagi helyzetére. Magyarozatunk szerint napjainkban, mikor a nemi szerepek változóban vannak, az anyák jövedelme szintén erős hatással lehet az anyagi helyzetre, és mivel az anyák végzettsége, és feltehetőleg a kereseteik is hasonlóak voltak a mesterképzésben nemenként, ez is közrejátszhatott a fenti mutatóban való hasonló eredményekben. (Bár ez részben ellentmond annak, hogy - ahogy már írtuk - a hagyományos nemi szerepek továbbélnék napjainkban is pl. a szülők olvasási szokásaiban.)

Az alap- és mesterképzésben levő különböző eredmények háttérében állhat az is, hogy a mesterképzésben az adatfelvétel két évvel később zajlott (2010-ben), amikor a gazdasági válság hatásai már erősebben érezhetőek voltak a vizsgált régióban. A mesterképzésben tanulók egy évvel fiatalabb generációhoz tartoztak, és a válság negatívabban hathatott az ő anyagi helyzetükre (a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezéssel mérve). A negyedik táblázat adatai szerint a válság erősebben hatott a férfiak családjainak anyagi helyzetére, mint a nőkére. Ennek oka lehet, hogy ahogy már látható volt a férfiak szüleinek iskolai végzettsége magasabb, és az iskolázottabb középosztálybeli családok tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezése jobban csökkenhetett, mint az alsóbb osztályokhoz tartozó, kevésbé iskolázott szülőkkel rendelkező nők családjaié, akiknek egyébként is kevesebb tartós fogyasztási cikke volt. A nőkre rosszabb társadalmi háttér a jellemző, és a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés nem változott annyira 2008 és 2010 között, mint a férfiak esetén (az index nagyjából azonos, lásd a 4. táblázatot).

A kérdőívben három szubjektív anyagi helyzet változó is szerepelt. Az első kérdés az volt, hogy a szülők elmondása szerint a család jobban él-e, mint 10 évvel ezelőtt (az eredmények az 5. táblázatban láthatóak). A férfiak anyagi háttéré kedvezőbb volt ezen változó mentén is, de csak az alapképzésben (a mesterképzésben nem volt szignifikáns különbség nemenként). Tehát a szubjektív anyagi helyzet (ezzel a változóval mérve) összhangban volt az objektív változó értékeivel, ott is az alapképzésben volt csak megfigyelhető a férfiak előnye.

5. táblázat: A szülők elmondása szerint a „jobban él-e a család, mint 10 éve” változó értékei nemenként az alap- és a mesterképzésben (százalékok)

	Alapképzés		Mesterképzés	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Roszsabbul	38,4	42,6	34,2	44
Ugyanúgy	23,2	27,2	36,9	28,6
Jobban	32,6	26,1	23,5	21,6
Nem tudja	5,8	4,1	5,4	5,7
N	380	885	149	402
Chi-négyzet	*		NS	

A második szubjektív anyagi helyzet változó arra vonatkozott, hogy előfordulnak-e mindennapos anyagi gondok a családban (az eredményeket lásd a 6. táblázatban). Az eredmények azt mutatják, hogy mind az alap-, mind a mesterképzésben a férfiak családjában kevésbé fordulnak elő mindennapos anyagi gondok, mint a nőkében. Itt a különbség szignifikáns volt a mesterképzésben is, szemben az objektív háttérmutatóra kapott eredményekkel. Ennek oka lehet, hogy a férfiak magasabban iskolázott apái hatással lehettek a család anyagi helyzetének szubjektív megítélésére ezen változó szerint, de ez nem befolyásolta az objektív anyagi helyzetet. [A szubjektív és az objektív anyagi helyzet nincs mindig teljesen összhangban, ahogy azt láthatjuk Róbert (2001) munkájában is.] A másik

eredmény, hogy 2010-ben (a mesterképzés adatbázisban) mind a férfiak, mind a nők családjában gyakrabban fordultak elő anyagi gondok, feltehetőleg a gazdasági válság következtében.

6. táblázat: Az „előfordulnak-e anyagi gondok a diák családjában” változó értékei nemenként az alap- és a mesterképzésben (százalékok)

	Alapképzés		Mesterképzés	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Igen, rendszeresen	13,7	19,5	20,7	26,8
Igen, ritkán	48,9	51,5	41,4	46,5
Nem	37,4	29	37,9	26,8
N	372	870	145	400
Chi-négyzet	**		*	

Végül a harmadik szubjektív anyagi háttér mutató esetén arra kértük a diákokat, hogy becsüljék meg a családjuk anyagi helyzetét (1-10) egy átlagos hazai család (5) helyzetéhez képest. Itt a mutatók átlagai hasonlóak voltak nemenként mind az alap-, mind a mesterképzésben (5,5 körüli értékeket kaptunk mind a nők, mind a férfiak esetén, az adatokat nem közöljük a szignifikancia hiánya miatt). A férfiak jobb objektív anyagi helyzete az alapképzésben tehát nem tükröződik ebben a szubjektív mutatóban. Ennek oka lehet, hogy az objektív anyagi helyzetben nemenként megmutatkozó különbséget a diákok nem értékelték annyira nagyra, hogy ezzel magasabbra vagy alacsonyabba helyezték el családjukat a társadalmi ranglétrán, a férfiak és nők azonos osztályba sorolták magunkat.

7. táblázat: A testvérek átlagos száma nemenként az alap- és a mesterképzésben

	Alapképzés	N	Mesterképzés	N
Férfiak	1,27	390	1,24	120
Nők	1,27	920	1,45	339
Anova	NS		*	

Az egy háztartásban élők száma szintén befolyásolhatja a család anyagi helyzetét, de a kérdőívben csak a férfiak és nők testvéreinek számáról voltak információink (az eredményeket lásd a 7. táblázatban). Az eredmények szerint a nőknek szignifikánsan több testvére volt a mesterképzésben, ami okozhat anyagi problémákat is. Ez az eredmény azonban ellentmond az objektív anyagi háttérváltozóra kapott eredményeknek, ahol éppen az alapképzésben hallgató nők helyzete volt a kedvezőtlenebb, és a mesterképzésben nem volt szignifikáns különbség nemenként (bár egy szubjektív háttérmutató (a potenciális anyagi gondok) szerint a nők anyagi helyzete a mesterképzésben is kedvezőtlenebb). Az tehát, hogy a nőknek több testvére van a mesterképzésben nem okozott rosszabb objektív anyagi helyzetet adataink szerint. Ennek hátterében az állhat, hogy a testvérek száma nem feltétlenül van összhangban az egy háztartásban élők számával. Lehetnek idősebb testvérek, akik már nem élnek együtt a családdal, már önálló keresők, és nem igényelnek anyagi segítséget. A másik probléma ezzel a változóval, hogy a testvérszám inkább társadalmi tőke változó, mint anyagi tőke változó.⁸ A nagyobb testvérszám következtében kisebb lehet a gyerekek társadalmi tőkéje, mivel kevesebb ideje marad a szülőknek az egyes gyermekek nevelésére. De lehet ezzel ellentétes hatás is, a magasabban iskolázott idősebb testvérek kulturális tőkájukat továbbadhatják fiatalabb testvéreiknek, és ez növelheti iskolai eredményességüket.

⁸ Ebben az elemzésben nem vizsgáljuk a diákok társadalmi tőkét, ami a harmadik eleme lehet a társadalmi háttérnek Bourdieu munkássága alapján.

Összességében tehát a több testvér nem feltétlenül jelent rosszabb társadalmi háttért ebben az értelmezésben.

Az állandó lakóhely településtípusa nemenként

A diákok anyagi helyzete összefügghet állandó lakóhelyük településtípusával is. Azonban a településtípus erős hatással lehet a család kulturális fogyasztására is (sajnos nem rendelkezünk adatokkal a szülők kulturális fogyasztásáról, például a színház, múzeum vagy koncertlátogatásról). Róbert (1991) kimutatta, hogy a településtípusnak erősebb a hatása a kulturális aktivitásra, mint az anyagi háttérre (eredményei egy faktorelemzésre épültek). A falvakban és a kisebb városokban sokkal kevesebb lehetőség van pl. a „magaskultúrában” való részvételre.

8. táblázat: A diák állandó lakhelyének településtípusa nemenként az alap- és a mesterképzésben (százalékok)

	Alapképzés		Mesterképzés	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Tanya, község	32,5	35,1	25,5	30,4
Kisebb város	34,1	37,4	24,2	34,3
Megyeszékhely	31	24,6	46	32,9
Főváros	1	1,2	4,3	1,8
N	384	908	161	435
Chi-négyzet	NS		*	

Ahogy az látható a 8. táblázatban, a férfiak és nők között alig van különbség a lakóhely településtípusában az alapképzésben, de a mesterképzésben megint a férfiak helyzete a kedvezőbb, szignifikánsan több nő lakik falun vagy kisebb városban, mint férfi. Ezek az eredményeink nincsenek összhangban korábbi eredményeinkkel, ahol a férfiak szüleinek iskolázottsága és az objektív anyagi háttere jóval kedvezőbb volt az alapképzésben, és a mesterképzésben csak a férfiak apáinak iskolázottsága volt a magasabb. A nők családjára vonatkozó rosszabb településtípus a mesterképzésben nem hatott negatívan az objektív anyagi helyzetre (bár ez gyakoribb anyagi gondokat jelenthetett, ezen szubjektív anyagi helyzet változó szerint). A kedvezőtlenebb településtípus inkább a szülők kulturális fogyasztására hathatott negatívan (erről sajnos nem volt adatunk), összhangban Róbert eredményeivel.⁹ (Azonban az, hogy a női hallgatóknak több testvére volt a mesterképzésben, összhangban van azzal, hogy körükben gyakoribb a falusi lakóhely.)

ÖSSZEGZÉS

Kutatásunkban, a felsőoktatásban tanuló férfiak és nők társadalmi háttérét hasonlítottuk össze. Eredményeink szerint (lásd a 9. összegző táblázatot) bár a felsőfokú képzés mindkét szintjén a férfiak társadalmi háttere a kedvezőbb (azaz kisebb a társadalmi (iskolai) mobilitásuk), a társadalmi háttérben levő különbség kisebb a mesterképzésben, mint az alapképzésben. Az alapképzésben a rosszabb háttérű nők nagyobb arányban vannak jelen (szemben a férfiakkal, akik csak jobb háttérrel vállalják a továbbtanulást), míg a mesterképzésben már a nők is inkább csak jobb háttérrel vannak jelen (talán kisebb önbizalmuk miatt), szemben a férfiakkal, akiknek a társadalmi háttere hasonló(an jó) az alap és a mesterképzésben.

⁹ A településtípus a diák saját kulturális fogyasztására már feltehetőleg nem hat, mivel többségük a tanítás alatt a felsőoktatási intézmény székhelyén lakik.

9. táblázat: Összegző táblázat a szülők kulturális és anyagi erőforrásairól nemenként (NS: nincs szignifikáns különbség nemenként)

Háttérváltozók	Alapképzés	Mesterképzés
A szülők kulturális tőkéje		
Az apa iskolai végzettsége	A férfiaknak magasabb	A férfiaknak magasabb
Az anya iskolai végzettsége	A férfiaknak magasabb	NS
Az apa olvasási szokásai	NS	Nincs adat
Az anya olvasási szokásai	A férfiak anyja többet olvas	Nincs adat
Objektív kulturális tőke	A férfiaknak több van	NS
Anyagi háttér		
Tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés	A férfiaknak több van	NS
Jobban élnek-e, mint 10 éve?	A férfiak családja inkább	NS
Előfordulnak-e anyagi gondok?	A férfiaknál ritkábban	A férfiaknál ritkábban
Az átlagos anyagi helyzethez képest jobban él-e?	NS	NS
Testvérek száma	NS	A férfiaknak kevesebb
Az állandó lakóhely településtípusa	NS	A férfiaknak kedvezőbb

Ahogy a cikk elméleti részében kifejtettük, a férfiak kisebb társadalmi (iskolai) mobilitásának hátterében a férfiak önszelekciója áll. Az önszelekció következtében kisebbségben lesznek a felsőoktatásban, és a társadalmi háttér szempontjából is válogatottabbak lesznek. A férfiak csak jobb kulturális és anyagi háttér esetén motiváltak a felsőoktatásba való továbbtanulásra, és a rosszabb háttérű férfiakat feltehetőleg a szakközépiskolákban találhatjuk, ahonnan már nem terveznek továbbtanulást. Ennek egyik oka lehet – mint ahogy már írtuk –, hogy a férfiak középfokú végzettséggel is egész jól keresnek, szemben a nőkkel, akiknél nagyobb a felsőfok bérelőnye. Emellett a lányok nagyobb arányú továbbtanulásának oka lehet a „papírkórság” is, azt gondolják diplomával (a papír megszerzésével) sikeresebbek lehetnek a munkaerőpiacon. Velük szemben a férfiakra a „státusz-törekvés” a jellemző, hogy keresni akarnak, amilyen hamar csak lehetséges, részben a tradicionális kenyérkereső szereppel való azonosulás miatt.

A kutatás regionális jellegével kapcsolatban felmerülhet, hogy a férfiak (főleg a rosszabb háttérűek) valahol máshol tanulnak tovább, nem ebben a régióban, tehát a nők előnye a társadalmi mobilitásban csupán ebben a régióban igaz. Ezt az állítást már korábban, egy 2006-os miskolci kismintás vizsgálatban ellenőriztük. Arra gondoltunk, hogy elképzelhető, hogy a rosszabb háttérű férfiak a „partiumi” régióból a Miskolci Műszaki Egyetemen tanultak tovább, mivel a „partiumi” régióban nem volt műszaki egyetem, csak műszaki főiskolai kar. Eredményeink azonban azt mutatták, hogy a férfiak társadalmi háttere a miskolci egyetemen is kedvezőbb volt, mint a nőké. Mindezek miatt úgy gondoljuk, hogy mostani eredményeink is jórészt általánosíthatók Magyarország egészére, és azt mutatják, hogy a férfiak létszámarányaik mellett hátrányban vannak a társadalmi (iskolai) mobilitásban is a felsőfokú képzés mindkét szintjén, bár a mesterképzésben valamivel kisebb a hátrányuk. Ne felejtjük el azonban azt sem, hogy a férfiak oktatásban levő hátrányai a munkaerőpiacon már nem mutatkoznak meg, sőt számos kutatás szerint ott már előnyben vannak, és ez igaz lehet abban a vonatkozásban is, hogy a tényleges mobilitásuk (nem az iskolai) már a nekik magasabb, de ez már egy másik tanulmány témája lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alexander, K. L. - Eckland, B. K. (1974): Sex Differences in the Educational Attainment Process, *American Sociological Review* 39(5), pp. 668-682
- Bae, Y. - Choy, S. - Geddes, C. - Sable, J. - Snyder, T. (2000): *Trends in Educational Equity of Girls and Woman*, Washington, D.C., Natl. Cent. Educ. Stat.
- Bourdieu, P. (1973): Cultural Reproduction and Social Reproduction, In: Brown, R. (ed.): *Knowledge, Education and Cultural Change*. London Willner Brothers Limited, pp. 71-105.
- Bourdieu, P. (1986): The Forms of Capital, In: Richardson, J., G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press, pp. 241-258.
- Buchmann, C. - DiPrete, T. A. (2006): The Growing Female Advantage in College Completion: The Role of Family Background and Academic Achievement, *American Sociological Review* 71, pp. 515-541.
- Bukodi, Erzsébet (1999): Educational choices in Hungary, *Hungarian Statistical Review* 77, pp. 71-94.
- Buss, D. M. (2008): Human Nature and Individual Differences. Evolution of Human Personality, In: John, O. P. – Robins, R. W. – Pervin, L. A. (ed.): *Handbook of Personality. Theory and Research*, New York, Guilford Press, pp. 29-60.
- De Graaf, P. M. (1986): The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in Netherlands, *Sociology of Education* 1986, Vol. 59 (October), pp. 237-246.
- De Graaf, P. M. (1989): Cultural Reproduction and Educational Stratification, In: Bakker, B. F. M., Dronkers, J., Meijnen, G. W. (ed.): *Educational Opportunities in the Welfare State*, Nijmegen, pp. 39-57.
- DiMaggio, P. (1982): Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students, *American Sociological Review* Vol. 47, April, pp.189-201.
- DiMaggio, P. - Mohr, J. (1985): Cultural Capital, Educational Attainment, and Marital Selection, *The American Journal of Sociology*, Vol. 90, No. 6 (May, 1985), pp.1231-1261.
- Fényes, Hajnalka (2008): Boys and Girls within Denominational, Respectively Non-denominational High-schools in a Borderland Region, In: Pusztai, Gabriella (ed.): *Religion and Values in Education in Central and Eastern Europe*, CHERD, University of Debrecen, pp. 97-114.
- Fényes Hajnalka (2010a): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, p. 228
- Fényes Hajnalka (2010b): Horizontal and Vertical Segregation in Education by Gender in the Hungarian – Romanian - Ukrainian Border Region, *Journal of Social Research and Policy* Vol.1, Issue:1, pp. 49-68.
- Fényes Hajnalka (2011): A felsőoktatásban tanuló férfiak és nők tényleges mobilitása, státuszinkonzisztencia a nők oktatásbeli és munkaerőpiaci helyzete között. Felsőoktatási Műhely (közlésre elfogadva)
- Ganzeboom, H. B. G. - Treiman, D. J. - Ultee, W. B. (1991): Comparative Intergenerational Stratification Research: Three Generation and Beyond, *Annual Review of Sociology*, Vol. 17. pp. 277-302.
- Jacob, B. A. (2002): Where the Boys aren't: Non-cognitive Skills, Returns to School and the Gender Gap in Higher Education, *Econ. Educ. Rev.*, vol. 21, No.6, pp. 589–598.

- Miller, S. M. - Roby, P. (1974): A papírkórság csapdája, In: Ferge, Zs., Háber, J. (ed.): *Az iskola szociológiai problémái*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, pp. 109-121.
- Pusztai Gabriella (2004): *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*, Budapest, Gondolat
- Pusztai Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola*, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Róbert Péter (1986): *Származás és mobilitás (Rétegződés-modell vizsgálat VII.)*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest
- Róbert Péter (1991): The Role of Cultural and Material Resources in Status Attainment Process: The Hungarian Case, In: András Tóth and László Gábor (eds.): *Beyond the Great Transformation*, Research Review on the Hungarian Social Sciences Granted by the Government, Vol. 2. OKKFT TS-3, Budapest, pp. 145–171.
- Róbert Péter (2001): *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében*, Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég
- Treiman, D. J. (1970): Industrialization and Social Stratification, In: Laumann, E. O. (ed.): *Social Stratification: Research and Theory for the 1970s*, The Bobs-Merrill Company, Inc. New York, pp. 207-234.